

УДК 159.923

Кононенко А. О.

канд. психол. наук, доцент

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

ОСОБЛИВОСТІ САМОПРЕЗЕНТАЦІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСВІТЯН ЯК ПРЕДСТАВНИКІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

Стаття присвячена аналізу специфіки самопрезентації та самопрезентаційної поведінки сучасних педагогів. Показано, що самопрезентація сучасного педагога завжди здійснюється в межах соціального контексту, куда включається не тільки конкретна соціальна ситуація, але й суб'єкт і об'єкт самопрезентації, тобто на формування специфічного стилю самопрезентації сучасного педагога суттєво впливає його віднесеність до групи соціономічних професій.

Ключові слова: педагогічна діяльність, особистість педагога, соціономічні професії, самопрезентація, стратегії самопрезентації.

В сучасному соціальному просторі професійні вміння і навички самі по собі не забезпечують успішного здійснення життєвих планів та стратегій і не створюють гідну репутацію у професійних колах. Для цього суб'єктові необхідно уміти привертати до себе аудиторію або колег по роботі, створювати свій неповторний стиль самопрезентації, який виступає зовнішнім віддзеркаленням особистості і показником її ділових і людських якостей. Дослідження особливостей самопрезентації сучасного педагога є актуальним та своєчасним, оскільки воно повністю відповідає замовленням суспільства та вимогам професійної соціально-психологічної взаємодії. Самопрезентація сучасного педагога завжди здійснюється в межах соціального контексту, куда ми включаємо не тільки конкретну соціальну ситуацію, але й суб'єкта і об'єкта самопрезентації. Перебуваючи в процесі постійної та інтенсивної соціальної взаємодії, сучасний педагог одразу ж стає суб'єктом самопрезентації (самоподання), незалежно від ступеня усвідомленості своїх дій.

На формування індивідуального стилю самопрезентації сучасного педагога суттєво впливає його віднесеність до групи соціономічних професій, які, в силу своєї специфічності, вимагають від суб'єкта вміння позиціонувати себе певним чином. Аналізуючи критерії, відповідно до яких професію педагога можна віднести до типу соціономічних, можна говорити про те, що важливою характеристикою даної групи професій є професійне спілкування, необхідне для здійснення ділових безпосередніх або опосередкованих контактів людини з іншими людьми. Специфіка соціономічних професій полягає в тому, що в професіях даної групи людина або спільність людей виступає не як соціальне середовище, умова діяльності, а розглядаються як об'єкт і предмет діяльності [2].

Аналізуючи предмет праці педагогів як представників соціономічних професій, необхідно відзначити, що особливості самопрезентації освітян

визначаються індивідними, віково-статевими; особистісними та соціально-психологічними чинниками. Є. О. Клімов підкреслював, що основними характеристиками, які відображають предмет праці представників соціономічних професій, можна виділити елементи їхньої самопрезентації, а саме: елементи зовнішнього вигляду (зріст, статура, постава, одяг, зачіска); елементи експресії (міміка, пантоміміка, інтонація мови); характеристики соціально-групової приналежності (стать, вік, одна людина, постійна група людей, колектив, потік людей); властивості особистості (ставлення до людей, потреби, інтереси, цінності); особливості психічних станів; характеристики пізнавальних і емоційно-вольових процесів [2].

Для становлення загального стилю самопрезентації сучасного педагога важливо знати, що у своєму найзагальнішому розумінні допомагаюча поведінка, яка реалізується у соціономічних професіях людини, відноситься до категорії просоціальної активності [1]. Під просоціальною поведінкою розуміються будь-які дії, здійснювані з метою принесення користі іншому. Так, Д. Бетсон відзначає, що просоціальна поведінка включає будь-які дії, пов'язані з добровільним наданням допомоги або наміром надати допомогу іншим людям незалежно від характеру її мотивів; за визначенням Я. Рейковського, це дії, спрямовані на збереження, захист, полегшення функціонування або сприяння розвитку того або іншого «соціального об'єкту» (іншої людини, групи, колективу) [цит. за 1]; згідно класифікації, запропонованої Є. О. Клімовим, професії, що припускають постійну роботу з людьми і постійне спілкування в ході професійної діяльності, потребують особливих вимог до стилю самопрезентації та маніфестування своїх властивостей або намірів.

Предметом діяльності педагога в цілому є культура, що розуміється як цілісний динамічний простір значень, носієм якого є особистість.

Засоби діяльності в освітянській професії, як і в більшості професій типу «людина — людина», мають переважно внутрішній, функціональний характер [3]. Інакше кажучи, засобом виступає сама людина, її психічні або особистісні властивості.

Умови діяльності в допомагаючих професіях, за Є. О. Клімовим, пов'язані з підвищеною моральною відповідальністю. Це є наслідком особливої ролі, що відводиться професіоналам такого типу в суспільстві (ролі, що включає етичні і моральні вимоги до особистісних особливостей професіонала).

Цілі і результати в освітянській діяльності відрізняються трьома основними особливостями. По-перше, в більшості випадків результат праці педагога задається не безумовно, а у вигляді загального уявлення (часто передбачуваний результат педагогічної діяльності описується тільки через необхідні наслідки: треба зробити щось, щоб, наприклад, людина відчувала себе краще, упевненіше).

По-друге, в освітянській діяльності продукт — це в тому або іншому ступені «особистісний внесок», за А. В. Петровським, тобто його існування невіддільно повністю від суб'єкта: особистість нібито присутня в реалізованій справі, а сама діяльність виступає як авторська.

І, нарешті, кінцевий продукт праці в освітянській, педагогічній діяльності практично неможливо оцінити об'єктивно, більш того, він може бути оцінений прямо протилежним чином різними «споживачами», в різний час. Це, у свою чергу, припускає максимальну участь внутрішнього контролю за професійною діяльністю і «правильного» уявлення професіонала про її предмет, засоби та власне самоподання оточуючим.

В процесі різноспрямованої інтенсивної професійної взаємодії сучасний педагог маніфестує інформацію про себе оформленням зовнішнього обліку, вербальною та невербальною поведінкою, використанням соціальних символів (оформлення власного соціального простору та матеріальних символів, що належать суб'єктові та підкреслюють його матеріально-демографічний статус).

Крім подібної суб'єктивації процесу самопрезентації, сучасний педагог водночас виступає і об'єктом, відчуваючи на собі постійні самопрезентаційні впливи різної інтенсивності з боку оточуючих. За критерієм реальної взаємодії визначають безпосередню самопрезентацію (суб'єкт-суб'єктна взаємодія) та опосередковану самопрезентацію (суб'єкт-об'єкт-суб'єктна взаємодія).

Вивченню особливостей безпосередньої самопрезентації присвячена переважна більшість досліджень [1, 2, 3 та ін.]. Серед психологічних чинників успішної безпосередньої самопрезентації особливої значущості набувають емоційні і регулятивні властивості особистості [3]. Безпосередня самопрезентація припускає прямий контакт особистості з цільовою аудиторією і тісно пов'язана з поняттям соціальної поведінки, що найбільшим чином знаходить своє відображення в педагогічній діяльності.

Серед усіх стратегій самопрезентацій, представлених у соціономічних професіях, до яких ми відносимо педагогічну діяльність, ми виокремлюємо такі як інґрація, самовисування, залякування, зразкова поведінка, просительство (за Е. Джонсом) [6]. Кожна з означених стратегій притаманна самопрезентаційній поведінці сучасного педагога та залежить від статі, досвіду роботи та індивідуально-типологічних особливостей.

Так, поняття інґрації, як базової стратегії самопрезентації педагога, використовується для того, щоб описати дії, які мотивуються бажанням фахівця просунути вперед, сподобатися. Інґрація включає три незалежні змінні: стимулюючу цінність, суб'єктивну імовірність успіху і сприйману законність. Під стимулюючою цінністю мається на увазі сила мотиву сподобатися цільовій персоні (наприклад, керівнику навчального закладу або учням свого класу), сприймана законність — це своєрідний баланс між прагненням особистості бути природною, автентичною і прагненням використовувати мистецтво міжособистісної взаємодії (що посилює соціальні аспекти самопрезентації), а іноді й маніпулятивну техніку для досягнення успіху. Для реалізації стратегії інґрації можуть бути використані такі тактики, як позитивні вислови суб'єкта про самого себе; піднесення цільової персоні у формі лестощів, компліментів і інших позитивних підкріплень; вияв цікавості до іншої людини; конформність думок.

Самовисування як ще одна стратегія самопрезентації сучасного педагога описує дії, які мотивуються бажанням випередити колег по роботі та бути поважаним за свою компетентність. Ця стратегія припускає надання різних свідоцтв, доказів власної кваліфікації для отримання переваги при призначенні на посаду, набутті категорії і т. п. До тактик, що реалізують дану стратегію, можна віднести демонстрацію вдалого уявлення або посилення на минулі досягнення.

Використання стратегії залякування припускає у педагога як суб'єкта самопрезентації наявність певної влади, повноважень в позбавленні яких-небудь благ цільової персони. В даному випадку людина, що застосовує цю стратегію, часто погрожує адресатові дії для того, щоб добитися необхідної поведінки.

Стратегія зразкової поведінки здійснюється завдяки демонстрації моральних, етичних переваг суб'єкта самопрезентації. Реалізуючи дану стратегію, людина вважає за краще використовувати такі поведінкові тактики, як самозречення, зневагу власними інтересами, боротьбу за «праву» справу, надання допомоги. Просительство припускає демонстрацію власної безпорадності і поведінки з проханням до об'єкту самопрезентації.

На наш погляд, саме стратегії залякування, зразкової поведінки та просительства лежать в основі формування професійної деформації сучасного педагога та його емоційного вигорання.

Згідно з Е. Джонса, переважна реалізація певної стратегії пов'язана з деяким ризиком для суб'єкта самопрезентації [6]. Так, педагог, що переважно використовує в своїй поведінці стратегію залякування, ризикує уславитися буйним, слабким, нерезультативним; той, що застосовує стратегію інграціяції — лестивцем, догідливим конформістом; стратегію самовисування — пихатим обманщиком; стратегію зразкової поведінки — лицеміром; що використовує стратегію просительства — ледачим, слабовільним [6].

Теоретичний огляд наукової літератури дозволив нам сформулювати деякі уявлення про особливості самопрезентації взагалі та знайти місце дослідження стилю самопрезентації сучасних освітян у цьому пласті наукового знання.

Уявлення про самопрезентацію особистості увійшло до сучасної дійсності порівняно недавно. Вперше аналіз проблеми управління враженням про себе зустрічається в роботах Е. Гофмана, який висунув концепцію «соціальної драматургії». Вчений виходив з того, що людина в процесі соціальної взаємодії здатна не тільки дивитися на себе очима партнера, але і коректувати власну поведінку відповідно до очікувань іншого, щоб створити найбільш сприятливе враження про себе і досягти найбільшої вигоди від цієї взаємодії. Увага до стилю самопрезентації актуалізувалася останніми роками в психологічній науці у зв'язку з тим, що загострилася проблема самореалізації, психологічного здоров'я особистості, підвищення якості її життя. Самопрезентація знаходиться у низці таких понять, як рейтинг, репутація, популярність, престиж, авторитет тощо.

Узагальнюючи погляди різних авторів, ми розглядаємо стилі самопрезентації як єдність та взаємозв'язок різнорівневих та певним чином підпо-

рядкованих особистісно-індивідних властивостей суб'єкта, серед яких провідна роль належить індивідним, природним властивостям.

З точки зору сучасної психології створення педагогом власного стилю самопрезентації — це універсальний психологічний процес, здійснюваний особистістю, яка вступає у спілкування з іншими людьми. Індивідуальний стиль самопрезентації — це водночас і індивідуальне і середовищне явище у тому смислі, що він виступає передпосилкою людського визнання, оцінного ставлення якоїсь (в нашому випадку, професійної) групи, який шарує людей.

Індивідуальний стиль самопрезентації сучасного педагога містить у собі деякі провідні компоненти. У наведеній нижче схемі вони розташовуються в напрямі від зовнішніх і мінливих проявів до внутрішніх стабільних якостей:

– Зовнішній вигляд (фізичні дані, костюм, зачіска, манера поведінки і мови, жести, погляд, міміка, голос, запах);

– зовнішня символіка (ім'я, особисті символи, атрибутика, соціальні символи: професія, гроші, статус);

– Соціально-ролеві характеристики (репутація, ампула, легенда, місія);

– Індивідуально-особистісні властивості (професійно-важливі якості; домінуючі індивідуальні характеристики, стиль спілкування, базові цінності);

– Глибинні характеристики стилю самопрезентації (близькість, експресивність, сексуальність, домінатність, агресивність, архетипічність, еталонність).

Особистість, що має усіма даними властивостями, знаходить власну харизму.

Створення педагогом власного стилю самопрезентації — тривалий і складний процес, успішність якого залежить від багатьох складових. При побудові педагогом власного стилю самопрезентації слід дотримуватися логіки живого сприйняття:

1) залучення уваги за допомогою навмисного задіявання у людей таких аналізаторів відчуття, як зоровий та слуховий;

2) виклик у людей позитивних емоцій або будь-якого спрямованого переживання (зняття стану байдужості);

3) формування доброзичливих вражень;

4) актуалізація інтересу;

5) уміле використання таких методів дії, як психічне зараження і навіювання.

Ми бачимо, що в процесі створення педагогом власного неповторного стилю самопрезентації саме психологічна складова, психологічний ефект мають переважне значення. Вона ґрунтується на активізації, за Л. С. Виготським, сприйняття по законах сенсорного поля, а при включенні мовлення — по законах, організовуваних системою уваги. Це дозволяє педагогу найтехнологічніше використовувати у спілкуванні не тільки механізми зараження, наслідування, навіювання, але і переконання.

В науковій літературі, присвяченій дослідженню особистості сучасного педагога, на жаль, відмічається деяка плутанина понять, зокрема, поняття

«стиль самопрезентації» іноді ототожнюється з поняттями «стиль спілкування» та «стиль керівництва» [1, 3]. Вчителям з авторитарним стилем керівництва при педагогічному спілкуванні властиві владна, зарозуміла або поблажлива демонстрація своєї ролі на уроці, переваги в знаннях і уміннях; надмірно сувора оцінка учнів; придушення їх реплік негативними педагогічними санкціями; реагування на прохання про допомогу як на перешкоди «ходу уроку»; необґрунтоване використання обмежень і заборон тощо; для вчителів з демократичним стилем керівництва характерні протилежні прийоми: прагнення зняти загальмованість, незручність учнів; підбадьорення, підтримка; надання допомоги в підборі слів, побудові фрази; позитивна критика учня, демонстрація зацікавленості в діалозі з учнями, в той же час у цих вчителів на уроках не рідкістю стають звернення учнів, які провокують конфліктні ситуації. Вочевидь, учні бачать не тільки сильні сторони такого стилю керівництва і спілкування, але і його слабкості, можливість чинити на вчителя психологічний тиск.

На думку З. Н. Курлянд, особливість діяльності педагогів полягає в тому, що вони в процесі навчання і виховання учнів здійснюють керівну функцію, а керівництво теж має стильові особливості та зовнішній вираз. Оскільки воно реалізується за допомогою спілкування, то останнє приймає на себе деякі стильові риси першого [3]. Тобто між стилями керівництва і спілкування виникає зв'язок, який може виражатися як стійке зовнішнє позиціонування себе. Ми не згодні з подібним підходом, оскільки самопрезентація є ширшим та більш «психологізованим» поняттям, яке не можна зводити лише до стилю керівництва або спілкування.

Таким чином, самопрезентація — це навмисна і усвідомлювана поведінка, спрямована на створення певного враження у оточуючих, уміння подавати себе, привертаючи до себе увагу, актуалізуючи інтерес людей до власних якостей.

Самопрезентація є своєрідним мостом, посередником між внутрішнім світом педагога і зовнішнім світом інших людей (учнів, колег по роботі тощо); це засіб подання внутрішньої суті людини зовні. Вона є поведінковим виразом образу «Я» і є способом регулювання взаємодії суб'єкта з соціальним середовищем. Самопрезентація відноситься до прагнення представити свій образ як для аудиторії (інших людей), так і для самого себе. У знайомих ситуаціях це відбувається без свідомих зусиль, в незнайомих ситуаціях педагог, як правило, свідомо відстежує те враження, яке створює. Для деяких суб'єктів свідомо самопрезентація стає своєрідним образом життя, безперервним контролем поведінки і реакцій оточуючих, що включає корекцію соціальної діяльності. У зв'язку з цим вивчення особливостей самопрезентації особливо значимо для людей публічних та допомагаючих професій, зокрема, педагогів.

Список літератури

1. Долинський Б. Т. Сутність і характеристика педагогічної діяльності / Б. Т. Долинський // Наука і освіта. — 2005. — № 7–8. — С.154–158.

2. Климов, Е. А. Психология профессионального самоопределения: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Евгений Александрович Климов. — М.: Издательский центр «Академия», 2005. — 304 с.
3. Курлянд З. Н. Професійна мобільність — передумова професійного становлення майбутнього вчителя / З. Н. Курлянд // Наука і освіта. — 2005. — № 7–8. — С. 37–40.
4. Рейковский, Я. Просоциальная деятельность и понятие собственного «Я» / Я. Рейковский // Вестн. Моск. ун-та. — Сер.14. — 1981. — № 1. — С. 14–22.
5. Jones, E. E. Interpersonal perception / E. E. Jones. — NY, 1990. — 256 p.

Кононенко А. А.

канд. психол. наук, доцент

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

ОСОБЕННОСТИ САМОПРЕЗЕНТАЦИОННОГО ПОВЕДЕНИЯ ПЕДАГОГОВ КАК ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ СОЦИОНОМИЧЕСКИХ ПРОФЕССИЙ

Резюме

Статья посвящена анализу специфики самопрезентации и самопрезентационного поведения современных педагогов. Показано, что самопрезентация современного педагога всегда осуществляется в пределах социального контекста, куда включается не только конкретная социальная ситуация, но и субъект и объект самопрезентации, то есть на формирование специфического стиля самой презентации современного педагога существенно влияет его принадлежность к группе социономических профессий.

Ключевые слова: педагогическая деятельность, личность педагога, социономические профессии, самопрезентация, стратегии самопрезентации.

Kononenko A.

Candidate of psychological science, assistant of professor

Odessa National University named after I. I. Mechnikov

FEATURES OF PRESENTATION CONDUCT OF TEACHERS AS REPRESENTATIVES OF SOCIONOMIC PROFESSIONS

Summary

The article is devoted the analysis of specific of presentation and presentation conduct of modern teachers. It is rotined that presentation of modern teacher is always carried out within the limits of social context, is included not only concrete social situation but also subject and object of presentation, that on forming of specific style of presentation of modern teacher substantially influences him to the group of socio-nomic professions.

Key words: pedagogical activity, personality of teacher, socio-nomic profession, presentation, strategies of presentation.